

Ірина СКРИПНИК,
Буковинський державний медичний
університет,
tirovyvan@gmail.com,
Чернівці (Україна)

ПОЕМА ГРИЦЬКА ЧУБАЯ “ВЕРТЕП”: НИЩІВНИЙ ДІАГНОЗ ЦИВІЛІЗАЦІЇ ТА РАДЯНСЬКІЙ СИСТЕМИ

Ключевые слова: Григорий Чубай, диссидент, театр марионеток, создатель-демиург, цивилизация, бегство.

Скрипник И. Поэма Григория Чубая «Вертеп»: сокрушительный диагноз цивилизации и советской системе.

В статье рассматривается поэма Григория Чубая "Вертеп" как вторая смысловая часть своеобразной поэтической пенталогии автора под красноречивым названием "Пятикнижие". Одним из доминантных образов поэмы является образ Игры, что смоделированный поэтом в двух измерениях: первым измерением выступает двухъярусный театр марионеток, изображением которого автор метафорически констатирует современный ему состояние "проживания" в тоталитарной системе; вторым – игра самого лирического героя, который, как суфлер-демиург, играет в судью, беспартийно провозглашает приговор режиму и всей цивилизации. Поэма написана смешанным стилем: ритмизированной прозой, верлибром и дольником, что позволяет художнику достичь полилогичности и динамичности звучания. Исследователь рассматривает два яруса вертепной поэтической драмы Григория Чубая сквозь призму трех психологических концептов, которые изобразил поэт: игры, побега и "глотать и жрать" (подобно "хлеба и зрелищ"), движущие человеком цивилизацией и обществом, загнанным в клетку авторитарного режима.

Справа генія – безперервний пошук. Львівський поет Грицько Чубай усе своє поетичне й онтологічне буття перебував саме у стані пошуку, пошуку причетності себе самого та свого таланту до світової космічної енергії, до Всесвіту як цілості. Спочатку він шукав *причетність*, бо істинно відав, що був *причетним*, потім став *причинним* й загубив не тільки причетність, а й самого себе. Ця загубленість відіграла роль згустка енергії, який заблокував йому рух до пошуку істини. Радянська система своїми клешнями увірвалася в його шлях, шлях генія до екзистенційної діалектичної правди, і відіграла роль міфологічної сили зла. Зрештою усе ХХ століття можна розглядати крізь боротьбу літератури, мистецтва та самого життя як прояву планети Земля з тоталітарним злом.

Написане Чубаєм поетичне „Пятикнижжя” складається із своєрідних торичних книг: „Постать голосу” (1968 р.), „Вертеп” (1968 р.), „Відшукування причетного” (1969 р.), „Плач

Єремії” (1969 р.) та „Світло і сповідь” (1970 р.). Усі поезії та ліро-епос, які ввійшли до „Пятикнижжя”, були написані в період, коли поет закінчив школу та лишень переїхав до Львова. У статті ми розглянемо другу умовну частину концептуальної збірки – „Вертеп” як виклик тоталітарному режимові, абсурдному просторові заблокованої культури.

Одним із домінантних смислових ключів поеми є образ Гри. Грицько Чубай та Гра усе свідоме письменникове життя були нерозривні. Друзі та поплічники згадують, що він, як ніхто, був схильний до розіграшів та містифікацій, його приваблювала сама втаємниченість та можливість рухати подіями в залежності від свого настрою, душевного стану, життєвої ситуації. Поэма „Вертеп” декларує двоякий вияв гри:

1. Двоюрисний театр маріонеток, яким метафорично автор констатує сучасний йому стан „проживання” в тоталітарній системі;

2. Гра самого ліричного героя, який, як суфлер-деміург, грається в суддю, що безапеляційно проголошує вирок режимові та всій цивілізації.

Як слушно зауважує Костянтин Москалець, поема репрезентує не просто вертепну драму ХХ століття, а двох'ярусний вертепний ляльковий театр. Ляльковість як така, де ляльки вдягаються на руку, або в пізніших вертепах – рухаються за принципом маріонеток, вимагає зовсім іншого аспекту „містерії реальності”, тому що „костюми й маски можна принагідно вдягати, а потім знімати; натомість лялька залишається приреченою на одну й ту саму тотожність, *видність*, на одну й ту ж подію коїтису з пентафалічною рукою, на тожсамість постаті”.¹ Цією рукою, яка рухає всіма акторами-маріонетками, і є радянська система з усією бутафорністю та єдиноправ'ям у одній особі.

Поема написана змішаним стилем. Ритмізована проза подекуди зачинає й закінчує шість частин твору, що створює ефект локалізованого вводу в гру, рецитуює своєрідні ремарки або голос із-за куліс. Поетична частина – чергування верлібра та дольника, які, то притишують, то пришвидшують динаміку руху авторської думки. Ярослав Поліщук також звернув увагу на таку суто формотворчу деталь цього твору: „Зовні – у формі та образах – поема пройнята шаржуванням сучасного динамічно-космічного стилю, за яким Чубай побачив стагнацію, застій, зогнивання”².

Іван Дзюба називає поему „Вертеп” блискучим зразком гротескно-узагальненої картини паталогічного стану світу³. Цей світ Грицько Чубай ніби діагностує й виносить йому діагноз – усе вертеп, усе гра, правила якої смертній людині не відомі, вона просто танцює під чийось дудку (у нашому конкретному вияві – під радянську), як ота змія, яку присипає дудар, гіпнотизує її, хоча потенційно вона може вийти з цього стану й виявити свою природу. Проте це не входить в плани дударя, який перебуває на верхньому ярусі вертепу життя й має велику силу, що пожирає будь-яку істинно життєствердну енергію.

Зачин поеми, як і зрештою весь твір, налаштовує нас на специфічний темп ритмо-мелодики – речитативність. І це є неабияким авторським винаходом, тому що вже з перших абзаців ритмізованої прози ми бачимо, що в основі викривального задуму Чубая стоїть рух, який насправді є лише імітацією руху (можемо продовжити такі кореляти: рух-псевдорух, життя-гра-вертеп, цивілізація-культура, людина-лялька тощо). У цьому й полягає найбільша

проблема авторитарної влади, а тим більше такого їх відгалуження, як тоталітарний режим Радянського Союзу, що насправді ніякого руху не мав, а існує лише у формі самовихваляння, у вмінні робити безглузді, нікому не потрібні винаходи, у вмінні імітувати прогрес при абсолютно регресові: „Наша потужна цивілізація, яка сьогодні безмежно ошчасливлена автоматом для продавання гудзиків, дивовижною самопискою, яка в разі потреби може відкоркувати пляшку, водневою бомбою в ене число мегатонн...”⁴.

Але Грицько Чубай не забуває – ця цивілізація, ця система дуже небезпечні, бо попри регрес вона має „потужну” (за, з одного боку, висміювальними словами автора, з другого – страхітливо-правдивими, рефлексіями над її антигуманністю) спрямованість на вже усталені абсурдні стереотипи вбивства й руйнування всього живого. Одразу за авторськими ремарками-зачинами йде нижній ярус масового вертепу-проживання-імітації. Фавстівським тоном поет зазначає, що рухаючись „Пішки. В авто. В катафалку. В трамваї. Наша потужна цивілізація встигає : / відвідати пивний бар, / напівголосу покритикувати позаочі свого / начальника, / влаштувати скандал дружині, / розв'язати два-три кросворди... / Чуєте?! / Вона рухається!!! / Чуєте?!”⁵. Показ отаких суто побутових реалій пересічного громадянина ще більше приземлює висміювальне звучання тексту.

Далі, з притаманними лише Чубасвій поетичній уяві тонкощами викриття, спостерігаємо цілу низку зімітованих міні-спектаклів та сцен. На задньому фоні, ніби у вселенському коловороті, крутиться, „вирує світ, сміється, плаче, вис. / Кружляють видива, веселі і сумні. / Іде вертеп, без поділу на дії, / Хіба що з поділом на ночі й дні”⁶. Поступово перші ряди вертепу, що рухається з-за версифікаційного горизонту, починають показувати безглузде дійство. Ліричний герой же стоїть на віддалі й протиставляє себе цій юрбі-маріонеткам та риторично запитує сам себе: „Кружляє світ. Мовчить, як треба крику. / І правда топиться в брехні чи не щодня. / Невже і я впаду у нього й зникну / Безболісно, безлико, навмання? / Впаду туди, де безум всьому пастир, / Й пасе держави, душі і слова. / О Боже мій, не дай мені упасти, / Бо обертом іде вже голова”⁷.

Далі ми бачимо звичні для вертепної драми та радянської побутової й політичної ідеології образи-архетипи: наклепників, „сірих мишей”, „ідолів нових і новоспечених”. Сам рух і така поступова панорамна наближеність до споглядання й прочитування, поетична „розкад-

ровка”, створює ефект пекла й примарних ходінь його колами. Воно й не дивно, адже для ліричного героя такий стан речей та світу практично тотожний пеклу: „Поглянь! Навколо видимо-невидимо / Тих язиків, танцюючих, стриптиз! / І котяться землею дикі видива / Парадів, маскарадів, танців, сліз”⁸.

Ліричний герой особисто для себе рух сприймає як уповільнення. Його штовхають з усіх боків безперервні міграції маріонеток то туди, то сюди. Рух породжує пустоту, вириває своєрідний котлован, всесвітню енергетичну діру, яка всмоктує в себе всю живу енергію. Найглобальнішою проблемою тут постає питання: „як бути, якщо ти ще у цих нелюдських умовах абсолютної гри-взаємопожирання зумів залишитися людиною?”. Суголосним до цього апелятом є: „куди подітись, де знайти прихисток? / І пустота безмірна щогодини / Вже цілий світ береться осягти. / Як жить мені, якщо я ще людина, / Якщо мені від себе не втекти. / ... О боже мій, куди ж мені? Куди?...”⁹.

Проблему руху продовжує та моделює образ втечі. Це – як причинно-наслідкові зв'язки. Втеча відбувається на всіх можливих рівнях – як фізичному, так і психічному. Апогейною точкою є втеча від себе. Ліричний герой констатує: втікає не лише він, втікають всі, „один втікає від себе сьогоднішнього, а другий доганяє себе вчорашнього, і всі тікають-поспішають...”¹⁰.

Ефект втечі підкреслює й апеляція автора до переддошової погоди (природне бажання сховатися). Можливо, не слід втікати від дощу, адже це вода, що здатна очищувати навіть грішні душі. Але в цьому й полягає велика проблема загнаного в глухий кут тоталітарною системою суспільства – воно вже дорівнює роботам, які не відають своїми душами, а виконують чийсь чітко запрограмовані накази. Коли втеча не дає результатів, то можна хоча б гратися у втечу, тобто імітувати її. Грицько Чубай чітко показує таку імітацію, ставлячи в один ряд абсолютно не сумісні між собою об'єкти та предмети втечі: „Так щодня: в суєті, в круговерті годин / люди втікають від себе й до себе, / втікають до книг, до дружин, до картин, / втікають під воду, під землю, на небо, / втікають в ненависть, в любов, у кіно, / у карти, в більярди, в лото, у доміно, / в салати, в борщі, у котлети і в торті, / і кашкети, в манжети, в комоди і в шорти”¹¹.

Забіганий та стомлений ліричний герой врешті запитує: „Чи на землі таких, що не втікають, / нема давно? І втеча – то життя? / Невже вся суть в безладній біганині?”¹². Він, ніби на хвилинку змиряється з таким екзистенціалізмом, але лише з відчайдушності, відсутності навіть

поверхневого вибору. Грицько Чубай вкотре піднімає проблеми онтологічного вибору, що звучали ще в Платона, Гесіода та, особливо, у Вільяма Шекспіра в „Гамлеті”, де головний герой п'єси також чужий застійному світові його блюзнірського королівства.

Попри ліричного героя та ляльок-маріонеток у „Вертепі” Григорія Чубая маємо ще один міфоперсонаж – світ як батьківсько-матірну субстанцію життя. Наратор стає на його захист, бо світ уже теж не може зносити знущання „сильних його мешканців”, які практично хочуть пристосувати собі закони природи-світу, заволодіти ним. І, продовжуючи мотив втечі, поет зазначає: “А світу немає куди утекти. / А світові – голо! А світові – босо!”¹³. Відразу за такими трагічними у своїй глибині словами, поет подає низку констатаційних односкладних речень та словосполучень, що своєю лаконічністю, лапідарністю попадають прямо в ціль предмета – сатири на радянську владу та ширше – цивілізацію: „Тиради. / Укази. / Промови. / Доноси. / Торговці. / Шпики. / Генерали / Естети [...]. / Боги. / Півбоги. / Парт-ор- / Гані-заці! [...]. / Голгофи. / Освенціми. / Соловки”¹⁴.

Саме через оці радянські та світові реалії завойовницьких ігор *світові* „голо і босо”. Антиглобалістська патетика твору набуває в цих строфах найбільшого звучання. Грицько Чубай зрівнює всі відомі історії адепти вищості й єдиноправності влади. Сардонічно сміється з тих, хто посмів проголосити себе своєрідним намісником Бога на землі. Поет будує поетичний ланцюг історичних та архетипно-підтасованих під них реалій і фактів, алюзій на певних осіб, що служать вже зазначеній нами імітації руху-втечі, а насправді є чинником стагнації, повного й безапеляційного регресу: „Гроші. / Отрути. / Вина. / Слеї. / Гробниці єгипетські / І / Мавзолеї!”¹⁵.

Це і є горішній ярус „Вертепу”, який вражає своєю бутафорністю. Четверту частину поеми озаглавлює строфа, де автор з питомою агресією в консонантному звучанні букви „д” зазначає: „Диктатори, диктатори, диктатори – / погоничі великі: „цоб-цабе”. / Диктатори, диктатори, диктатори / Щодня *диктують* світові себе”¹⁶. Ліричний герой з прикрістю говорить, що диктатори намагаються повністю підчинити світ собі, перефарбувати у зручний для них колір. У цьому псевдосвіті, де окрема людина як така вже не має місця, а за „сумніви і мислі” катують, а за „холуйство” вбирають в ордени.

Вишукана поетична сатира Грицька Чубая доходить свого логічного висновку в п'ятій частині, де у формі ритмізованої прози ми про-

читуємо болісні для автора слова: „А світ – вертеп. Кажу я з гіркотою: цей світ – вертеп. І, мабуть, щонайважче у ньому залишитися собою, від перших днів своїх і до останніх не бути ні актором, ні лялькою на пальчиках облудних, а лиш собою кожної години, а лиш собою кожної хвилини, з лицем одвертим твердо йти на кін...”¹⁷.

У творі висловлюється ще одна парадигма страху (окрім постійного перебування людей в цьому стані) – страх перед тим, що, перетворившись на півроботів, людство не знає нічого іншого, окрім побутових обивательських чи суто тваринних інстинктів „ковтати й жерти”. Вони навіть саме проживання в такій системі та умовах сприймають як неякісну їжу, але яку потрібно їсти за відсутністю „іншої”. Їх поставили в такі умови, що вони навіть поїдають самі себе. Природний відбір тут набуває безглузлого значення: якщо ти не „з’їси” когось, то неодмінно „з’їдять” тебе. Сильніші й агресивніші „харчуються” меншими й слабшими.

Далі на авансцені бачимо, що ліричний герой вийшов із-за куліс чи то з іншого місця, де йому зручно було спостерігати за абсурдом вертепу ХХ століття. Його опонентом у видимій мініатюрі стає „маленька людина”, експрес-продукт радянської влади. Саме таких „без хребетних” система вибирала агентами палачів, своєрідними юдами. „Один знайомий тихий чоловічок” прийшов до ліричного героя з „попереджувальною цидулою”: - Здоров, приятелю, то як тепер живеш? / Я чув, сливеш писателем великим? / Я чув, що преш ти часто на рожен, / звиняйте, заради якихось „істин”, / забувши давню приповідь: „Блажен, / хто їсть тоді, коли захоче їсти”¹⁸ Прислів’я, що звучить в останньому рядку строфи є життєвим кредо таких „маленьких людей”, які вважають, що окрім прислужування „вищому” та місії „запроданства” для „доброго” існування в житті, не потрібно більше нічого. Ліричний герой дає йому відсіч – „і хоч він був і далі моїх рук, / та я йому таки вліпив по морді!”¹⁹. Цей момент підкреслює юнацьку задиркуватість поета, його максималізм та запальність.

Останні поетичні строфи твору апелюють до відсутності правди в тоталітарному режимі Радянського Союзу. Існує, знову ж таки, лише видимість, імітація правди, яку автор називає півправдою. Уся поема пронизана почуттям викривленості, патології дійсності. Цією патологією є і сам вертеп як псевдожиття в псевдосупільстві, як ефект кривого дзеркала. „Іронічним вироком звучать слова: ...Навіщо ж крик? Навіщо ж гамір? / Чого ж ми хочемо усі?! / Боги лишаються богами, / зійшовши в Кремль із небесі”²⁰.

Закінчується поема „Вертеп” справжньою сценою абсурду, цинізм якої Григорій Чубай підкреслює ритмізованою прозою. Ліричний герой констатує, що тоді, коли наша цивілізація спала й „снила блаженні сни”, про те все, що вже їй належить і, особливо, про те, що вона лише має завоювати, він виніс їй вирок, який вона прочитала у ранішніх газетах. А, прочитавши, видала принагідно кілька думок:

а) „Я свою дачу збудував власними руками і за чесно зароблені гроші...”

б) „Куда сматрелі учителя, когда ішо етот автор учілся в школе?!”

в) „Я розумію, що це, може, й так. Але раптом проти цілого світу заявити таке, то треба бути або великим диваком або ж божевільним”²¹.

Вироки, які винесла „цивілізація” ліричному героєві, є, по суті, трьома точками зору, які найчастіше були притаманні радянським людям:

1. У мене „руки чисті”, я нічого поганого нікому не зробив, лише не займайте мене, бо „моя хата скраю, я нічого не знаю”;

2. Радянська система – найсвітліша й найпрекрасніша країна, в якій всі живуть щасливо та радісно. Як лише може таким-от людям, як цей автор прийти ось таке в голову? Таких, як він, не задарма ув’язнюють та висилають;

3. Так, я з цим погоджуюсь, але ж у мене сім’я, діти... Та й, зрештою, якщо не „лізти в очі”, то можна щасливо прожити.

Четвертою ж точкою зору, або життєвим кредо, є позиція автора (шкода, що сам Чубай потім не до кінця зумів її дотриматись, коли клешні системи торкнулись і його), який є онтологічним опонентом всім трьом зазначеним вище думкам. Але вирок ліричного героя „цивілізація” просто „з’їла”, як міфічна тварина, що пожирає все навколо. Цивілізація та Радянський Союз – сучасний дракон, якого може зупинити лише велика сила, що зуміє їй протистояти: „А потім цивілізація взяла мою поему і на своїх всепоїдаючих зубиськах довго хрумтіла епітетами й метафорами, довго ображалась і жувала, жувала, жувала, доки не з’їла всю до крапки. / І пішла, блаженно погикуючи, / запивати її / пивом”²².

Кінець поеми підкреслює парадоксальність всього ХХ століття. „Вертеп” Грицька Чубая – авангардна містерія, що містить актуальні й донині антиглобалістичні та антицивілізаційні протести. Ярослав Поліщук констатує: „Чубайв „Вертеп” хронологічно постав на межі розгрому „шістдесятництва” як ідейного руху, спрямованого на гуманізацію та лібералізацію ко-

муністичної влади в Україні. Пафос цієї поеми засвідчував: така ліберизація є лише дурманною ілюзією, необхідне радикальне оновлення суспільства в цілому”²³.

Яруси твору – безперервна боротьба між добром і злом, але ці архетипи втратили свою первинну семантику, рівні вертепу помінялися місцями. Доброта та ні в чому невинні люди, ліричний герой – надто пасивні та залякані. А зло – самовпевнене у своїй непоборності. Але якщо вернутись до початку твору, то ми побачимо, що епіграфом до поеми є латинська мудрість – „Ніщо не лишається постійним у своєму становищі”. Тобто ми бачимо, що все-таки задум твору не лише викрити та винести вирок системі та цивілізації загалом, але й нагадати, що так не буде завжди, бо все підлягає законам Всесвіту – народженню, розквітові та смерті. Свого часу поема „Вертеп” стала самвидавівським бестселером у всіх богемних колах Львова. Саме з нею у всіх асоціювалось літературне обличчя Григорія Чубая.

¹ Москалець К. П’ять медитацій на “Плач Єремії” / Москалець К. Гра триває: Літературна критика та есеїстика. – К.: Факт – Наш час, 2006. – С.181.

² Поліщук Я. Феномен Грицька Чубая // Дивослово. – 2000. – № 7. – С. 15

³ Ibid., С. 16

⁴ Чубай Г. Плач Єремії. – Львів: Кальварія, 2001. – С. 59

⁵ Ibid., С. 60

⁶ Ibid., С.60

⁷ Ibid., С. 61

⁸ Ibid., С. 61

⁹ Ibid., С. 61

¹⁰ Ibid., С. 61

¹¹ Ibid., С. 61

¹² Ibid., С. 62

¹³ Ibid., С. 62

¹⁴ Ibid., С. 64

¹⁵ Ibid., С. 65

¹⁶ Ibid., С. 66

¹⁷ Ibid., С. 66

¹⁸ Ibid., С. 67

¹⁹ Ibid., С. 68

²⁰ Ibid., С. 69

²¹ Ibid., С. 70

²² Ibid., С. 70

²³ Поліщук Я. Феномен Грицька Чубая // Дивослово. – 2000. – № 7. – С. 16.

Skrypnyk Iryna. THE POEM „THE CAVERN” BY GRYTSKO CHUBAY: SMASHING DIAGNOSIS OF CIVILIZATION AND THE SOVIET SYSTEM

The poem „The Cavern” by Grytsko Chubay is viewed in the article as the second notional part of the author's specific poetic pentalogy with the significant title „Pentateuch”. One of the dominant figures of the poem is the Act modeled by the poet in two dimensions: the first dimension is two-stage puppet theater in depiction of which the author metaphorically states his present status of „residence” in a totalitarian system; the second – is the acting of the actual persona, who like a prompter-demiurge, plays the judge flatly declaring the sentence to a regime and the entire civilization.

The poem is written in a mixed style: rhymed prose, free verse and accentual verse, allowing the artist to achieve poly-logical and dynamic sound.

The researcher analyses two stages of Grytsko Chubay's cavernous poetic drama through a prism of three psychological concepts portrayed by the poet: act, escape and „swallow and devour” (like „panem et circenses”) that drive a civilized human and the society cornered into a cell by the authoritarian regime .

The article exposes the main figures of the work highlighting its notional side and focusing on the main message of the author, extremely tired from buttafour, absurd tyranny of the Soviet authorities – sooner or later it ends, as nothing is eternal in its existence.

Key words: *Hrytsko Chubay, dissent, totalitarianism, puppet theater, prompter-demiurge, civilization, escape.*